

Adam Ninković¹

Učiteljski fakultet
Jagodina
Srbija

Osvrt

UDK 930.85(4-12):[316.722:316.32
DOI 10.7251/SOCSR1917081N
Prihvaćeno: 10.12.2019.

Etnološki, antropološki i kulturološki portret jugoistočne Evrope²

Apstrakt

*U tekstu se analiziraju osnovni stavovi iz knjige Klausa Rota *Od socijalizma do evropske unije-Ogledi o svakodnevnom životu u jugoistočnoj Evropi*. Nastojali smo da otkrijemo bitna značenja i ukažemo na važnost ove knjige za narode (države) jugoistočne Evrope na putevima njihove integracije u Evropsku uniju. Za Srbiju i BiH, ova knjiga je utoliko značajnija što sadrži i konotacije relevantne za naš socijalizam i put ka učlanjenju u Evropsku uniju.*

Ključne reči: *socijalizam, postsocijalizam, svakodnevni život, kultura, integracije.*

Savremeni etnolozi se sve više usmeravaju na istraživanje stanja i perspektiva života, rada i ponašanja čoveka, ljudi i njihovih zajednica tokom istorije, a naročito u savremenom dobu (XX i XXI veku). Po značajnim saznanjima (nalazima, objašnjenjima, proceni perspektiva) ističe se Klaus Rot³, čiju knjigu ovde analiziramo. O namerama i cilju knjige, autor nam govori već u predgovoru: „Pre dvanaest godina objavljena je moja knjiga *Slike u glavama*. To je bilo vreme dramatičnih promena u jugoistočnoj Evropi koja je iz socijalizma prelazila u demokratiju i na tržišnu privredu. Danas, jugoistočna Evropa se bez sumnje nalazi u stabilnoj i mirnijoj, ali ne i lakšoj situaciji... Uveren sam da je pravi zadatak evropske etnologije, to jest antropologije, da pažljivo prati

¹ Autor je profesor Učiteljskog fakulteta u Jagodini u penziji,
e-mail: djordjevic.rasa@gmail.com

² Osvrt na knjigu Klaus Rot (Klaus Roth): *Od socijalizma do evropske unije – Ogledi o svakodnevnom životu u jugoistočnoj Evropi*, „Krug“, Beograd, 2002.

³ Klaus Rot (1939) je profesor emeritus na Katedri za evropsku etnologiju Univerziteta u Minhenu, glavni urednik časopisa *Etnologia Balkanica*. Objavio je veliki broj ogleda, knjiga i zbornika o sva-kodnevnoj kulturi u socijalizmu i postsocijalizmu“ (sa korice njegove knjige).

ove socijalne procese i probleme u svakodnevnoj kulturi i da otkrije njihove uzroke i efekte... Među te probleme spadaju brzi porast socijalnih i prostornih dispariteta, koji se pokazuju, na primer, u sve većoj diskrepanciji između metropola i napuštenih regiona u unutrašnjosti... Posledice ovakvog razvoja događaja su, između ostalog, sve ambivalentniji, čak negativan stav prema EU, kao i realni problemi u primeni njenih normi... Odabrao sam tekstove o onim temama svakodnevne kulture za koje mislim da su naročito relevantne za razumevanje društva i kulture u ovom regionu“⁴.

Klaus Rot je prvo objasnio korisnost nauka o kulturi, te ukazao na zadatke i perspektive etnološkog istraživanja u jugoistočnoj Evropi. Pri tome je konstatovao da je „društveni značaj nauka o kulturi u užem i širem smislu prethodnih godina značajno opao, na jednoj strani zato što se jak naglasak stavlja na prirodne nauke i inženjerstvo, i oni se podstiču, a na drugoj strani zbog toga što su globalizacija i evropsko ujedinjenje učinile da ekonomija i politikologija budu više relevantne od istraživanja kulture... Upravo zbog pomenutih globalnih i evropskih procesa danas je proučavanje kulture potrebnije nego ikada... Etnografsko i etnološko istraživanje jugoistočne Evrope, koje treba da bude u skladu sa savremenim dobom, više se ne može svesti na opisivanje narodnih običaja, dokumentovanje narodnih igara i narodne muzike i zapisivanje priča i pesama. već u naučnom proučavanju kultura u jugoistočnoj Evropi može biti samo kritička analiza kulture koja pokušava da svojim rezultatima doprinese rešavanju ili makar smanjivanju brojnih društvenih problema.“⁵ Kao što vidimo iz ovog citata, Rot ukazuje na dvostruki cilj da rehabilituje i obnovi istraživanje kulture u društvenim naukama, posebno kroz obnovu proučavanja antropologije i etnologije, i drugo, da se proučavanju savremene kulture pristupi svestrano kritički.

Na početku drugog poglavlja (*Istraživanja socijalističke i postsocijalističke svakodnevne kulture*) autor napominje da „tema ovog teksta nije socijalistička ili postsocijalistička svakodnevna kultura kao takva, već način na koji su tu kulturu izučavali i danas izučavaju etnografi, folkloristi, etnolozi i antropolozi, zato što, još više od istraživača u drugim disciplinama, etnolozi treba da razmotre šta oni rade, odnosno pitanja koja pokreću, te zašto istražuju svakodnevno ponašanje ljudi i koji ih interes u tome vodi.“⁶ Posle toga, Rot je izložio karakteristike tog istraživanja po periodima pre i posle 1990, te i pogleda „spolja i iznutra“. Posebno je značajna njegova ocena da je „socijalistički poredak svakodnevnog života zaista bio integralan deo života miliona ljudi

⁴ Klaus Rot (Klaus Roth): *Od socijalizma do evropske unije – Ogledi o svakodnevnom životu u jugoistočnoj Evropi*, „Krug“, Beograd, 2002. str. 5-8.

⁵ Isto, str. 9-12.

⁶ Isto, str. 27.

– uključujući i sâme istraživače. Kod mnogih etnologa ta dubinska involviranost je sa sobom donela niz epistemoloških i, pre svega, etičkih problema⁷. Mi koji smo živeli u tom poretku (kao što je autor ovog teksta) dobro znamo da su ti problemi bili uslovljeni ideološko-političkim (komunističkim) uticajima i razlozima.

U ovoj knjizi Rot je razjasnio osnovna značenja pojma *region* i specifičnosti regiona jugoistočne Evrope. Posebno je značajno objašnjenje četiri vrste regiona: *mali, srednji, veliki, globalni*, te i podela regiona na *date, nastale, formalne*, pa i na: *administrativne, ekonomske, socijalne i kulturne*.

Za nas je posebno zanimljiva ocena autora da su se „socijalističke zemlje (s izuzetkom Jugoslavije) još intenzivnije bavile kreiranjem i prekrajanjem formalnih teritorijalnih jedinica, uz zanemarivanje tradicionalnih, neformalnih regiona, i to je bio direktan rezultat svesnih, politički motivisanih napora komunističkih režima da centralizuju vlast i održe punu kontrolu na svim nivoima. Stoga je bilo sasvim prirodno što administrativni regioni nikada nisu zaživeli i što su za većinu stanovništva ostali gotovo bez ikakvog značenja⁸. U Jugoslaviji je to (za)živelo najviše putem statusa republika i autonomnih pokrajina. Nažalost taj život je (nekako) trajao samo u SFRJ, takozvanoj “Titovoj Jugoslaviji”, a znamo kako je završen – građanskim ratovima, naročito u Hrvatskoj i BiH.

Značajna su i Rotova zapažanja, ocene i saznanja o etnološkim i etnografskim istraživanjima grada, posebno u jugoistočnoj Evropi. Autor konstatuje da su „etnološka istraživanja započela u 19. veku, u epohi koju karakterišu tako dramatični procesi kao što su modernizacija i uzurbanizacija, dakle procesi koji su pokrenuli velike demografske i socijalne preokrete: milioni ljudi su iz seoskih prostora života pobjegli u velike gradove i u industriju postr izgubivši tako dodir sa svojim korenima.... Poslednjih dvadesetak godina XX veka težište interesovanja evropske etnologije toliko se promenilo da se otad može govoriti o jasnoj dominaciji istraživanja gradskog života i zapostavljanja istraživanja sela⁹ (s. 84-100).

U razmatranju složene, delikatne i neizvesne problematike zajedničkog života u multietničkim društvima, autor je utvrdio da „nema sumnje da je Balkansko poluostrvo region koji u odnosu na ceo evropski kontinet sadrži najviše raznolikosti u pogledu broja zemalja, naroda, etničkih grupa, jezika, religije i kultura..., te ako nešto može da se nauči od zemalja jugoistočne Evrope, onda se to pre tiče nivoa svakodnevnih praksi. Koje su prakse ovakvog suživota i na koji model ovih odnosa se one oslanjaju? Uopšteno uzev, i u no-

⁷ Isto, str. 31.

⁸ Isto, str. 61.

⁹ Isto, str. 84-86.

voj istoriji i u savremeno doba postoje četiri različite strategije ovih odnosa i one se mogu opistai kao četiri različita modela: 1. model harmonije, 2. model koegzistencije, 3. model segregacije, 4. model konflikta”.¹⁰

Rot naglašava da se jugoistočnoj Evropi mogu uočiti sve ove strategije i njihove kombinacije. Istorija je pokazala veću zastupljenost četvrtog nego prvog modela! Na to su uticali i tzv. „istorijski mitovi“. Upravo o tome se raspravlja u VI poglavlju ove izuzetne, ne samo etnološke, knjige. Tu susrećemo izvanrednu i tačnu ocenu da se „u Srbiji sećanje, koje je konstitutivno za nacionalno samorazumevanje, fokusira primarno na mit o Kosovskom boju, dakle na mit o žrtvi“.¹¹

Na svoj način je vredno pažnje i autorovo razmatranje: simbola, predrasuda, stereotipa i sličnih osobenosti kod naroda jugoistočne Evrope. Takođe, potrebno je ukazati autor obradio izuzetno složena, aktuelna i delikatna pitanja i probleme prvenstveno iz oblasti *ekonomije i politike*, kao što su odnos sveta rada i sveta života; svet rada u tranziciji; radni dan i praznik, krizni menadžment, civilo društvo, poverenje u institucije (države), socijalni kapital i slično. Svi ti, veoma značajni, ključni problemi obrađeni su u kontekstu puta zemalja (naroda i država) jugoistočne Evrope ka Evropskoj uniji. Na sve to ukazuju sledeći stavovi, procene i ocene Klausa Rota: „s obzirom na globalizaciju i proširenje Evropske unije, danas je svaka javna rasprava o radu određena najpre pojmovima kao što su *fleksibilizacija, nestabilost, minimalna zarada, mobilnost, izmeštanje radnih mesta, razgraničavanje rada i života*... Na Zapadu se moderni svet rada pretvorio u postmoderni, a u istočnoj Evropi je došlo do skoka iz sveta rada, koji je u potpunosti bio obeležen socijalizmom, u postmoderni svet rada XXI veka koji je, međutim, u svom konkretnom uobličenju imao i crte ranog kapitalizma... Iako je nastalo mnogo novih svetova rada, čini se da do danas nije nastala i neka nova kultura u pogledu rada i načina organizacije”.¹²

Ovi stavovi, procene i ostalo - prema našem saznanju i iskustvu - važe prvenstveno i najviše za zemlje (države) tzv. „realnog socijalizma“ (SSSR i „satelite“), a manje za Jugoslaviju (SFRJ). U socijalističkoj Jugoslaviji (1945-1980) rad jeste bio zasnovan (organizovan, izvršavan, kontrolisan, vrednovan...) na ideologiji komunizma. Međutim, samim tim što su jugoslovenski komunisti tu ideologiju shvatali i propagirali kao **ateističku, socijalističku** (suprotstavljenu kapitalističkoj) oni – tokom istorijskog delovanja KPJ-SKJ – ne samo što nisu uvažavali **hrišćansko** (teističko-religiozno) shvatanje vrednosti rada (i ukupnog ponašanja) već i – na razne načine – zabranjivali. Jugoslovenski komunisti su razvijali dva tipa socijalizma: 1. državni (kao i

¹⁰ Isto, str. 87-100.

¹¹ Isto, str. 120.

¹² Isto, str. 223-236.

SSSR) i 2. samoupravnih (kao niko u svetu). Tokom samoupravnog socijalizma (1950-1989) u svetu rada je sve više razvijana slobodna robno-novčana privreda (umesto prethodne, tzv. *planske*); davane su veće slobode ljudima (radnicima) za odlazak na rad u inostranstvu, sa kvazi utešnom političkom parolom „na privremeni rad“. Vreme je pokazalo da je taj rad (prvenstveno u ekonomskoj sferi i vrednovanju) bio bolji i (p)ostao je trajan, na neograničeno vreme. Jugoslavija je – na neki način – tako počela ono što se danas zove „evropske integracije“. Bar u oblasti rada. Ali, čini se, nedovoljno u oblastima politike, kulture?!

Autor pravi paralelu između kapitalističkog i socijalističkog sistema rada i praznovanja i pokazuje da je kapitalistički sistem (bar u ekonomskom pogledu) efikasniji i bolji. Ali, ima i nešto što im je zajedničko: uvećavanje potrošnje za potrebe najširih slojeva društva i njihove tzv. masovne kulture. Putem te potrošnje se (na ideološko-politički način) sistemi takmiče, vrše indoktrinaciju svojih građana. Istovremeno, usporavaju i osporavaju razvoj istinski vredne kulture (posebno umetnosti) putem koje se vrši emancipacija društva i čoveka (ličnosti) od nehumanih oblika-obrazaca života, kako u „svetu rada“, tako i u „svetu nerada“ - slobodnog vremena i dokolice.

U razmatranju teme *Krizni menadžment*, autorov polazni stav je da „pitanje o povezanosti modernizacije i krize u jugoistočnoj Evropi upućuje na temeljne i aktuelne privredne i političke probleme koji su – u znaku finansijske i privredne krize – izuzetno relevantni ne samo za pojedinačne zemlje, već i za celokupnu Evropsku uniju”.¹³ Ovim se, ujedno, naznačava da živimo u vremenu sveopšte *krize vrednosti* (ekonomskih, političkih, kulturnih, moralnih (esencijalno-egzistencijalnih). U kontekstu svega toga setimo se dijagnoze-prognoze Andre Marloa o tri veka: XIX - vek nauke, XX - vek tehnike, XXI - „biće vek vrednosti ili ga neće ni biti“. Za sada XXI vek traje ali u velikoj krizi smisaonog ljudskog postojanja, te i opasnosti od apokalipse. Sasvim je opravdano da u kontekstu Morlovog razmišljanja postavimo pitanje: da li nas u samouništenje vode prvenstveno ovi procesi: neoliberalni kapitalizam i totalitarizam „novog svetskog poretka“?!

Polazeći od poimanja i delovanja *civilnog društva*, etnolog Klaus Rot dalje (šire i dublje) razmatra probleme ne samo jugoistočne Evrope, Evrope, Zapada, već i čovečanstva. Evo kako on to čini: „Civilno društvo“ shvaćeno kao „društvo punoletnih građana“, postalo je gotovo magična reč: civilnom društvu je pripisivana moć da odstrani posledice višedecenijskog socijalističkog totalitarizma i da aktivira snage koje su antitotalitarno orijentisane, zatim da odstrani autonomiju, ustanovi parlamentarnu demokratiju, oslobodi tržišne sile, ojača porodicu, probudi republikanske vrline i vrednosti, kao i da dovede do još mnogih drugih pozitivnih događanja“.... Društva u jugoistočnoj Evropi

¹³ Isto. str. 259.

još su veoma daleko i od ideala, i od civilnog društva koji su deo realnog života u Zapadnoj Evropi, i u kome vladaju građanski duh i specifična predstava o odnoasu države i društva, mnoštvo građana se angažuje u duhu zajedništva, i dominira univerzalistički pogled na stvari, koji u vidu ima interese celine”.¹⁴ Kao što se vidi iz ovih stavova i ocena, Klaus Rot ukazuje ne samo na stanje i načine delovanja „civilnog društva“ već i urgentnu potrebu njegovog etnološkog istraživanja, ne samo u cilju ulaženja u Evropsku uniju već i iz suštinskih (naučno-antropoloških) razloga.

Govoreći o „poverenju u institucije i ličnosti“, Rot konstatuje da „društva u jugoistočnoj Evropi pripadaju drugom tipu u odnosu na zapadnu Evropu, ona su „društva malog poverenja“ u kojima poverenje ulivaju pre svega tesne socijalne mreže, rodbinski i prijateljski odnosi, i ti odnosi pojedincima omogućavaju gomilanje društvenog kapitala... Manja dominacija poverenja u ličnosti i jačanje poverenja u institucije elementarne su pretpostavke za uspostavljanje struktura i institucija civilnog društva koje EU zahteva”.¹⁵

U vezi s tim, uputno je setiti se (uzeti u obzir) i naše (jugoslovensko) socijalističko i postsocijalističko iskustvo. Tokom prvog perioda (1945-1950) poverenje je bilo ogromno (maltene neograničeno) i iskazivalo se požrtvovanim radom (kako obaveznim, tako i tzv. dobrovoljnim) sa velikim entuzijazmom. Tokom drugog perioda (1950-1980) poverenje je oslabilo, mada su građani - „samoupravljači“ - imali sve veće učešće u upravljanju društvom. Ma koliko su se jugoslovenski komunisti upinjali da se zadrži poverenje u *socijalistički samoupravni sistem* (vršili razne reforme u ekonomiji i drugim oblastima) taj sistem je dotrajavao već i samim dotrajavanjem života vođe - Josipa Broza Tita. Komunisti su vođu sahranili sa parolom, nadom za dalji razvoj društva: „I posle Tita – Tito!“ Razvoj nije nastavljen trasiranim drumom već je išao šumom teško savladivih društvenih (ekonomskih, političkih, nacionalističkih...) problema. Rezultat je sasvim poznat: ratovima je srušan „Titov socijalizam“, te i poverenje u njega kao Vođu.

Na kraju osvrta na ovu izuzetno značajnu knjigu, kao sintetičko naučno delo (etnološko, antropološko, kulturološko), sa velikim značajem za srpski i jugoistočnoevropske narode, posebno u predstojećem periodu njihove integracije u Evropsku uniju, ističemo sledeći stav: „*Današnja diskusija u jugoistočnoj Evropi o ulasku u EU ima korene, kao što je rečeno, u dugoj predistoriji. Svaki segment te predistorije nabijen je visokim stepenom emotivnosti i ambivalentnosti u pogledu odnosa između onoga što je vlastito i onoga što je tuđe... Ostaje da se nadamo da će stanovnici jugoistočne Evrope ne samo „sanjati o Evropi“, već i razumeti, uzeti ozbiljno i u najvećoj mogućoj meri prihvatiti Evropsku uniju, njene principe i zahteve*“.¹⁶

¹⁴ Isto. str. 276-228.

¹⁵ Isto. str. 293-299.

¹⁶ Isto. str. 316, 332.